

գտովեալ անձինս զոր տէր Աստուած յերկար
առնէ զպետութիւն նորա ամէն:

Արդ որք աւելտիք ի սմանէ քահանայք
եւ ժողովուրդք յիշեսցիկ ի սրբնթաց եւ ի
մաքրամառուց աղաւթս ձեր զբարեմիտ
այրն զԽոսրով Շահն եւ զայլ ամենայն հա-
մայեղս իւր, զվերագրեալսն եւ Քրիստոս
յոյսն ամենեցուն . . . յիշողացդ եւ յիշե-
լոցս ողորմեացի առ հասարակ եւ նմա փառք
յաւետեանս ամէն:»

Յ ԶԻՐՏԵՆՆ

**ՄԻՔԱՅԵԼԻ ԱՍՈՐԻՈՅ ԸՆԳՀԱՆՈՒՐ ՊԱՏՄՈՒ-
ԹԵՆ ՀԱՅԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵՆ 1248 ԹՈՒՆ-
ԿԱՆԻ ԳՐԶԱԳԻՐԸ**

Ա.

Շահ-Աբաս մեծի արչաւանքի շնոր-
հիւ երկրից — Հայաստանից — տարագրել
ժողովուրդը ժամանակ ունեցաւ իր հետ
տանելու նաեւ բաղմամբիւ գրչագրեր: Այդ
գրչագրերի մի մասը, շնորհիւ Նոր-Ջուղայի
Ամենափրկչեան վանքի այժմ հաւաքուած
եւ տեղաւորուած է նորաշէն Մատենադարա-
նի մէջ: Հարաւային Պարսկաստանի գիւղե-
րից խնամքով հաւաքուած ձեռագրերը վան-
քի ունեցածի հետ միասին, հասնում են
մինչեւ 600 օրինակի: Բացի սուրբ Գրոց
գրչագրերէն, որոնք կը կազմեն ընդհանուր
թուի մեծագոյն մասը, Նոր-Ջուղայի Մա-
տենադարանի մէջ կան նաեւ մեր տոհմային
պատմագրերի օրինակներ, ինչպէս Խորենա-
ցու, Եղիշէի, եւ այլն: Կան հոն նաեւ մի
չաքք «ժողովածու» կոչուած ձեռագրեր,
որոնք ունեն հաստուածներ «Արեւելեաց
Մնացորդից» պատմութիւնից: Կան նաեւ
գրչագրեր կանոնագրեր, որոնց մէջ լատաղոյն
օրինակը՝ Հայոց Կանոնագրքի: Թողնելով մի
օրինակը՝ Հայոց Կանոնագրքի քովանդակու-
այլ անգամի՝ տալ համառօտ բովանդակու-
թիւնը «Ոսկեփայլի» կոչուած մի գրչագրի,
նեղկային անցնինք «Միբայէլի Ասորւոյ
պատրիարքի» պատմութեան գրչագրի օրի-
նակին, որ Ամենափրկչեան վանքի Մատենա-
դարանի թիւ 243-ի տակ է արձանագրուած:

Նախ տեղեկութիւններ. — Թերթը
247. — մեծութիւն՝ մօտաւորապէս 41×23
×8. — նիւթ՝ քուղք. — կազմ՝ կաշե-
պատ փայտ. — հանդամանք՝ լաւ. — գիր՝
բոլորգիր (խոշոր). — գրիչ՝ անծանօթ. —
ստացող՝ Դաւիթ վարդապետ. — ժամանակ
թարգմանութեան՝ ՈՂԷ (697+551=1248).
ստացողի՝ ՉԾԱ (751+551=1302):

Ձեռագիրը ամբողջական է. ունի
յաւելուած «Յատորի գրոց վասն որք ՅԹԺ
նահապետացն, մարգարէք եւ առաքելք,
եւ թագաւոր եւ դատաւոր». Յաւելուածէն
վերջը կու գայ ստացողի յիշատակարանը՝
խոշոր երկաթագիր տառերով. — «Չստա-
ցող սուրբ գրոցս Միխայէլիս, զնշատողի
ԴԹ սոսկանուն վպ աղաչեմ յիշել սրտի
մտաւք»: Պատմութեան իբր շարունակու-
թիւն՝ ձեռագիրը տալիս է Հոմի եւ Կ. Պոլսի
Հայրապետաց ցանկը. որին 232րդ թերթի
երկրորդ երեսի վրայ յաջորդում է մի խիստ
կարեւոր յիշատակարան, խոշոր շղագրով
«Յանուն Ամենակալին Աստուծոյ, ես տէր
Յովհաննէս յազգէն Աւրպելեանց, պաւ-
տաֆրաւս եւ Հայոց մեծաց, եւ Մետրա-
պալիտ սիսական նահանգիս: Եկաք ի վեր
ի նորավանս առ վարդապետն Դաւիթ, եւ
սոքայ խնդրեցին ի մէջ ժողովուրդ ին-
քեանց ի սատար ս. ուխտիս, եւ մէք տվ.
սոքայ ժողովուրդ զԱնկեղի, զԵղկան, զԵ-
ղիկնաձոր, զՎաղցանի, սեփական ժողո-
վուրդ եւ թեմ: Եւ սոքայ կարգեցին ի տա-
վուրդ եւ աւր պատարագ ի տաւն ծննդեան:
Եւ մի ոք իշխեսցէ հանել զսոսայ ի սուրբ
ուխտէս, ի մերոց կամ յաւտարաց, եւ որ
ոք հակառակի կամ հանել ջանայ ՅԹԺ
Հայրապետացն նորված եղիցի, մասն եւ բա-
ժին զՅուդային եւ զխաչահանուացն առցէ,
եւ ինքն ելցէ ի շնորհացն Աստուծոյ ամէն:

Գրեցաւ ի թվականիս Հայոց ՉԾԱ
առաջի սուրբ Սիօնիս եւ վարժայպետիս
Դաւիթի հաստատէ գիրս կամաւ նոցայ:»
233րդ թերթից սկսում է Հայոց
Հայրապետութեան սկզբնաւորութիւնն ու
ցանկը՝ ժամանակակարգութեամբ՝ մինչեւ
Կոստանդին Գ. Բարձրբերդոյն, որի 25րդ
գահակալութեան տարին թարգմանուած է
Միբայէլ Ասորւոյ պատմութիւնը:

Ահա թարգմանողի յիշատակարանը:
Տէր Կոստանդին, յերրորդ մասնէ Հայոց
ի գլեկէ Բարձրբերդոյ, որ հայի հարաւով
ընդ դաշտն Կիլիկիայ եւ ի ծովն Ալբրիանու

կոչեցեալ, որդի առն արդարոյ խաղաղա-
կանի Վահրամ կոչեցելոյ, յորովայնէ ըն-
տրեալ յառաքելական աստիճան ի հոգոյն
աւրինաւք նորին մեալ, եւ ըստ կարգի
յամենայն գործս եկեղեցւոյ վարժեալ ի
չնորհս քահանաութեան եւ յառաջնորդու-
թեան վանից, եւ յեպիսկոպոսութիւն տես-
չութեան եւ յամենայն ընտիր գտեալ եւ
հանդիսաւոր վասն որոյ եւ ի կատարման
հոգեւորական եւ մարմնական հասակի վը-
կայութեամբ Աստուծոյ եւ մարդկան մեծի
զահոյի եւ աթոռոյ հայրապետութեան
Հայաստանեաց եւ արժանաժառանգ լեալ ի
չնորհն եւ ի բնաւ լրմանէ եկեղեցւոյ բռնա-
դատեալ ըստ որում եւ փորձն ցուցաւ եւ
արդիւնքն յայտնի արարին եւ միաբանեցաւ
ընդ նմայ չնորհն եւ է այժմ Ին ամ հայրա-
պետութեան նորայ ի դղեակս աստուածա-
պահ Հոռմկլայ կոչեցեալ. խաղաղասէր բա-
րուք եւ անարատ վարուք, առ ամենեւեան
խաղաղութիւն կարեալ վկայութիւն բարի
եւ դրուստնիս յարտաքնոցն առեալ, այցե-
լու որոց եւ այրեաց ինամածու, եւ գերե-
լաց անխնայ ծախիւք ղարձուցիչ, եւ ղար-
գարիչ հայրենի գթովն զամենեւումք փա-
րելով. եւ եղեալ առատաձեռն առ ամենայն
կարաւտեալս ողորմածութեամբ եւ եկեղե-
ցեաց բազմաց պիտոյից լցաւ, յաւել եւ
ի յայլ բարիսն եւ զայս մատենաս ի դանձս
եկեղեցւոյ եւ ետ բաղձանաւք թարգմանել
զսայ յասորոյ ի հայ. պիտանի եւ շահաւէտ
բուրաստան. լայն եւ երկայն իմաստիւք եւ
կարճատաւ բանիւք բովանդակեալ որ ի
սուղ ժամանակս կարող է զգտահաւալն ի
վերայ կացուցանել հին եւ նոր դիպուածոց
այլ եւ հիմն հաստ եւ անշարժ աշտարակ իսկ
է հայադաւան հաւատոյ եւ սուղափառ
խոստովանութեանս. վկայս բազումս ցու-
ցանելով յազգաց ճշմարիտ ուղէգնացու-
թեանս, բխմամբ առաքելական աստուածա-
դիր կայիւք ամրացեալ. այլ եւ յովով տա-
րակոյսք եւ հանդոյցք լուծանին ի սմա եւ
չէին զարմանալ ընդ նորանոր եւ ընդ ան-
ծանաթ բանսն, որ գտանային ի սմա. քան-
զի ասորիք քնակութեամբք գաւառացն եւ
բառիւ լեզուաց մաւտաւորք են միշտ հրէիցն
լեալ քան զամենայն ազգերդ եւ ի դէպ է
նոցա մանաւանդ ծանաթս գոյ հնոյ կտակին
քան այլոց նաեւ որ զայս մատենան չարա-
հարեալ է ի յունաց եւ ի եգիպտացւոց եւ ի
քաղղեսացւոց դիւանաց եւ դպրոցաց է հաւա-

քեալ. վասն որոյ առաւել սիրելի եւ պիտանի
եւ հաւատարի է եւ վարձս բազումս կալցի
առաջի Աստուծոյ եւ երախտիս յեկեղեցիս
ուղղափառաց վաստակասէր այն բարեփառ
տէր Միքայէլ զի յովով սէր եւ գութ երեւի
նա ունել առ ազգս մեր եւ ի գրոց աստի:

Արդ, յամի ութերորդի քառասներոր-
դի երկերեւորդի հազարերորդի թուահա-
մարութեանս անժամանակ որդւոյն Աստու-
ծոյ գալստեանն ի ՈՂԷ թուականութեանս
Հայոց թարգմանեցաւ գիրքս այս յասորոց
ի հայս ի հայրապետութեան Հայոց տեառն
Կոստանդեայ եւ ի թագաւորութեանն Հայոց
Հեթմոյ քրիստոսապաւկին եւ զգուշակե-
ցաղ թագուհւոյն իւրոյ Զարէլի գտեր
Լեւոնի արքայի ըստ Աստուծոյ քաղաքա-
վարելոյ հնդից եղելոց նոցա զաւակաց ծի-
րանածնաց երից գտերաց եւ երկուց ուս-
տերաց որոց անուանք Լեւոն եւ Թորոս
անուամբ հաւուն իւրեանց եւ հաւուն այնոյն
հարազատի որոյ հովանի լիցի ամենակալ
բազուկն հայրենի, ածելով ի դահ հայրենի
արքայութեանն եղերաւք հայաստանեայցս:
Յայսմ ամի կենդանի էր կորովամիտ եւ
աշողեալն ի բարիս արքահայրն Հայոց պա-
րոն Կոստանդին եւ բերկրեալ այլովք ուս-
տերաւք չորիւք տէր Բարսեղ, տէրն Դրա-
զարկին եւ պարոն Ամբատ սպարապետն
Հայոց եւ պարոն Աւչինն տէրն Կոնկոստան
եւ պարոն Լեւոն որոյ զաւրանալ լիցի ըստ
Աստուծոյ եւ աճել արիւթեամբ ըստ հոգւոյ
եւ ըստ մարմնոյ: Եւ էր պատրէաք ասորոց
ուղղափառաց Մաւր Իգնատիէ Անտաքու,
որ զաւրինակս չնորհեաց եւ փոխեցաւ ի
ձեռն Իշաւխայ սրբասնեալ քահանայի վարժ-
եղելոյ եւ ի հանձար բժշկական արհեստի,
որոյ վարձատու լիցի տէր ի չնորհս իւր:
Այլ եւ մեք իսկ, որ ըստ մերում կարի սա-
տարեցաք ի գիրքս յայն ունիմք հաւատ եւ
յոյս ի գթութիւն Աստուծոյ եւ յետ նորա
յաղաթս եւ ի բարեխաւսութիւն ծառայից
նորա: Առ մեզ զարձուցանել գերեսս ողոր-
մութեան Քրիստոսի ի վերայ անկշռելի
պարտուց իմոց, անթիւապատիք բիւրաց
տաղանդաց, քանզի այսու աղնկալութեամբ
ընդոստուցուք զմեզ մոռանալ զանդակից
եւ զընտանացեալս մեր տկարութիւն մար-
մնոյ եւ զբաղմագան տրտմութիւն եւ ըստ
ցնորս հոգւոց եւ խորհրդոց վասն անշա-
հաւոր տարաշրջութեանս. այլ եւ յաղապս
թշուառացուցիչ ժամանակիս չարածին չա-

րիքն մեր յաճախեալ՝ քանզի սակաւ քան
ղչափն մերոցն մեղացն արբոյց մեղ Տէր ար-
տասուս եւ նուազ քան գյորդարութի ախտից
մերոց ջրհեղեղս խաղացին առ մեղ վտակք
արեան եւ զգազանական գնացիցն մերոց
յաղեցան զազանք ի մարմնոց մերոց. քան-
զի շնչեաց բարկութիւն տեսուն ճանճուն
արեւելեան հիւսիսայնոյ աւտար եւ անըն-
տել ազգին, որպէս ասին թորգոմազունք
զարմին Հազարու եւ հողմով անաւրինու-
թեան մերոյ ած գնոսա մինչեւ ան մեղ ըստ
նախատես մարգարէութեան նախնի սուրբ
հաւրն մերոյ Ներսիսի արտասուապատում
ողորցն, զոր լալովն նախաձայնեաց զկո-
րուստ հոգեւոր երկանցն իւրոց ծննդոցն,
զոր ինչ կրեցաք յազգէն նետողաց, զորոց
դանւանսն կոչէ սուր եւ թեթեւ զի թրեւս
թաթարն սուր եւ թեթեւ ասի ըստ լծորդաց
փոփոխման եւ կամ սուր տար, որ է տա-
թար. քանզի հարին անյազապէս եւ տարան
աներկիւղապէս զորդիսն Սիոնի ի ստրկու-
թիւն գերութեան եւ ասէ զնոսայ՝ աւերն
Ներսէս ի մնացորդացն եւ Հազարու, որք
ունին զՍկութիայ մասն աշխարհի, որ
սկսանի յԱթշ գետոյ եւ ձգի առ Եմաւոն
լերամբն, ուր բնակեալ են ազգք ԽԳ, որք
խուժական անուամբ կոչին յիւրեանց լե-
զուս եւ գլխաւորն սոցայ Բուշխ անուանի եւ
անուն միոյ ազգին Թուղարք ասի, զոր կար-
ծեմք այս են Թաթարք. եւ որպէս լուաք
յոմանց ի նոցանէ, եթէ ելին առաջինք նոցա
ի Թուրքաստան աշխարհէ եւ մեկնեցան ի
կողմ ինչ արեւելեայ եւ կային աղբատու-
թեամբ ի գործս աւազակութեան եւ յափըշ-
տակութեան եւ պաշտուն ինչ ոչ ունէին.
բայց ընդ արեգակն զարմանային եւ ի պար-
ճառս հմայութեան ունէին պատկերս ինչ
թաղեայ, զոր տակաւին կրեն ընդ ինքեանս
եւ զկնի ժամանակաց անցելոց ոմանց ի նո-
ցանէ զպայուն արանց նեղեալ ի թշուառա-
կան կենաց իւրեանց կոչեցին գերկնաւորն
Աստուած, որ զամենայն ինչ աքար յաւքնու-
թիւն անձանց եւ ուխտեցին նմա ուխտ, եւ
ելին ի վերայ քաղաքի միոյ փոքու եւ յա-
փըշտակեցին զնա ի տերանցն եւ բնակեցան
անդ. եւ յայնմանէ ոյժ առեալ ախրացան
անդ. կոչեցին յերկրէն իւրեանց թի-
կունս եւ զաւրացան ի վերայ Պարսից եւ
սորին զիշխանութիւն նոցա. ուսան եւ (ի)
մոզաց անտի կախարդութիւնս եւ տուեալ է
հրամանս ի գիւթաց անտի, եթէ տուեալ է

նոցա յԱստուծոյ զաշխարհ ամենայն, ելցեն
վտահուլթեամբ եւ ժառանգեցեն զնա. եւ
է ինչ զարմանալի, զի Նարուզողոնասար
արքայ Բարեկացւոց հմայիւք եւ յերուսա-
ղէմ եւ մատնեաց տէր ի ձեռս նորա. եւ
զկիւրոս Պարսիցն արքայ աւծեալ իւր կո-
չէր Աստուած, եւ հրաւիրէր ի վերայ Բա-
բելոնի: Նաեւ ինքեանք իսկ խոստովանին
զամենայն ինչ Աստուծոյ ատեն եւ զինքեանս
նորին հրամանաւ ասեն եկեալ: Արդ հաւա-
տացեալ սոցա հրամանի իւրեանց երեւմանի
եղեն նոքա երեք բաժին ընտրութեամբ
իւրեանց թագաւորին, զոր զանն կոչեն:
Առաջին մասն գնաց ի կողմն Հնդկաց եւ
մասն երկրորդ չոգաւ առ անապատաւք հիւ-
սիսի եւ երրորդ բաժինն մէջ Պարսից աշ-
խարհին եկն մինչեւ առ մեղ, եւ ասեն թէ
երեք էին գլխաւորք. եւ մինն բարեբարոյ
քան զերկունս զոր Չաղրմանն կոչէին, որք
եւ զկնի բազում աշխարհաց աւերման եւ
կոտորման նստեալ ի խորհուրդս զոր զու-
րուլթայ կոչեն. եւ ասացեալ Չաղրմանին
թէ բաւական է աւերս եւ կոտորուածս,
յայմհետէ զհնազանդեալսն մեղ մի՛ ջնջես-
ցուք ի սպառ, զի մի՛ բարկացի Աստուած,
իսկ երկու գլխաւորքն հակառակեալք ընդ
նմա՝ առացին թէ ոչ է պարտ մեղ ապրեցու-
ցանել եւ ոչ զոք, որովհետեւ յաջողէ մեղ
Աստուած. եւ տրամութեամբ ննջեցին զգի-
շերն այն եւ յայնմ գիշերի մեռան երկուքինն
որ զանողորմութիւն կամէին: Եւ զարմա-
ցան զաւրքն եւ հասուցին զբանն առ զանն,
եւ առաքեաց հաստատեաց զկամս Չաղրմա-
նին աւրինաւք խնայել ի հնազանդեալսն եւ
զնել ի ներքոյ հարկի, եւ զնա միայն հառ-
տատեալ ի գլխաւորութիւն, զի այն է, ասէ
կամք Աստուծոյ, վասն որոյ եւ կան ի նոյն
մինչեւ ցայսար: Իսկ զժամանակ ելանելոյ
նոցա, ասէ մեծն Ներսէս, եթէ զկնի իմոյ
վախճանիս, յորժամ անցանէ Չամ, սկսանի
վախճանիս, յորժամ է չար ինչ գործեցին ապա-
կանութիւն երկրին, եւ տապալումն քաղա-
քաց եւ գղեկաց եւ աւեր եկեղեցեաց եւ
մահս ազգիս ազգիս եւ գերութիւնս եւ թէ
որպէս յետ այնորիկ հաշտեցան ընդ մնա-
ցորդսն ի ձեռն իշխանաց աշխարհին եւ ա-
բարին խնամութիւնս եւ մնացեալ եկեղե-
ցեացն եւ եկեղեցականացն զիւրութիւնս եւ

ազատ կամաւը կալ ի կրանս իւրեանց : Սակայն անյրապէս պահանջումն հարկաց ճշգիւ եւ անխնայապէս ըստ գլխոց արանց եւ առանոց, բաց ի մանկանց եկեղեցւոյ եւ ամենայնի, որք զձեւ ազաւթականութեան եւ զկարգ ունիցին :

Զայսոսիկ զամենեւեան գրեալ է լիով ի տեղին տեղին եւ մեք մի շիտթեցուք զոճ շարագրացն կարգի, որ յատուկ խնդրէ հատածս եւ պարապումն ժամանակաց եւ հատուութիւն ի տեսիլ աչաց զործեցելոցն. սակայն զյոյժովս տեսաք աչաւք մերովք ի նախաձայնեալ աղետից սուրբ նահատակին Ներսիսի : Զեկեղեցիս մեր նսեմացեալ, զսեղանսն սուրբ կործանեալ, զմատենաստութեամբայնս աշրեցեալ եւ առ ոտն կոխեալ, զսպասն սրբութեան եւ զքրիստոսական նշանն անարժանից ձեռամբ չաւառփեալ եւ նախատեալ եւ յանարգ պէտս վարեալ, զաշխարհս մեր անապատացեալ, զքաղաքս բնակութիւն լիալ զազանաց, քանդիլ լցան լերինք եւ անապատք մեր անդերծ փախըտէիւք եւ զաշտք զխաւոյտք ոսկերաւք կոտորելոցն եւ անդաստանք մեր եւ հովիտք ոռոգեցան արեամբ, եւ կերաք մնացորդքս զհասկ սնունդեան այնպիսի արտաւրայից : Ազատքն մեր ի ծառայութիւն իջին եւ փափուկքն մեր յանձմբերելի չարչարանս, բարձունք մեր խոնարհեցան եւ փառութեան մեր յանարգութիւնս ընկճեցան. արաւտք հովասուն լերանց խորշակահարք եղեն յարեւու, կուսանքն մեր ատարաց եղեն եւ երկտասարդքն մեր հովիւք եւ կատախքն ալլասեռից : Կարաւտացաք ողորդն Երեմիայի եւ կրեցաք զպատուհասս հնոյ Իսրայելի. աղայք մեր որք եղեն եւ մայրք նոցա այրիք, որդիքն վերնոյն Սիոնի զուգակշիտք. ոսկւոյ զքարի հարան իբրեւ զանաւթ անպիտան, ցրուեցաւ հաւտն, ճապաղեցան գառինք արաւտի նորա, վաճառակուր եղեն յազգս հեռաւորս գնեալքն արեամ Գրիստոսի : Բաժանեցան ծնունդք ի ծնողաց, մեկնեցան հարազատք ի միմեանց սիրելեացն, բարեկամք հեռացան, զարձաւ տունն մեր ի սուգ եւ ուրախութիւնս մեր յարտասուս եւ ոչ գոյ թիւ աղաղակի մեքում, զի չիք համար չարեաց մերոց եւ ի վերայ այսր ամենայնի ոչ է ի մեզ զզջանս եւ ոչ ապաշխարութիւն, ոչ պատուեցաք զսիրտս մեր եւ ոչ խարչեցան փորոտիք մեր եւ ոչ դարձաք ի գնացից մերոց խոտորնա-

կաց. այլ յաւելաք եւս վէրս յանաւրէնութիւնս մեր յառաջինսն եւ խաւարեցան անմտութեամբ խորհուրդք մեր : Եւ ո՞վ ոչ զարմացի ընդ լրբութիւնս մեր զի տակաւին պիտի մեզ արեւս այս եւ խնդրեմք հնարիւք զսէր եւ զվայելս աշխարհիս եւ զփառս սորա զփախստականս : Բայց ես մանաւանդ զանձնէ ասեմ զոր գիտեմս միայն զկիրս եւ զկամս ստորաքարչս, անյաղաւրէն եղեալ մոխրասէր յաւուրս իմ. եւ միայն ի ձեռն սակաւ սատարին այսմ ունիմ ակն մեծի զթութեան Աստուծոյ վասն աղաւթից ձերոց, զոր հայցեմս լուութեամբ գրոյս իբրեւ զանկեալ սպասեակս առնթեր սեղանոյ մեծի տան տերանց եւ յաւելում ի մաղթանս իմ զբարեխաւութիւն սրբոց եղեալ առաջի ձեր նուէրս առ իս ածել զգուրթ ձեր սիրով զիջանել ըստ իս եւ խնդրել ինձ ողորմութիւն ի սրտէ, ի կամեցող եւ ի խնդրող խնամոց Յիսուսի եւ այն, որ մեծն է ողորմութեամբ աջն յաջողակ հաւերս բարձրելոյ, որոյ բնարար է փրկելն եւ ապրեցուցանելն, թէպէտ եւ ի մէջն բռնադատե(ա)լ հարկանէ յուսով խրատու, այն որ ոչ անցաւ ի կամաւք չարչարէ զանդամս իւր, նա բժըկեցէ զվիրաւորեալ մարմինն զսուրբ զեկեղեցի եւ ցրուեալ հաւտս իւր հաւաքեացէ առ ինքն յարաւտս խաղաղութեան բարեւար կամաւք իւրով Գրիստոս (ի) փառս անուան իւրոյ եւ զերկոսին ակունս զայսոսիկ պատուական զկայծ եւ զկանանչ զաթոս հայրապետական եւ արքունական հայադաւան ազգիս ուղղափառութեան, զոր եթող մեզ զաւակ յուսոյ տէրն զաւրութեանց, յորս գոյ աւրհնութիւն տեառն ամենակալի զոսոս հաստատուն եւ անսասան պահեցէ զաւրութիւն ամենակիր եւ ամենաստեղծ արժանաթառանգ աթոռակալք մինչեւ ցյաւիտեան :

Եւ զայժմու նստեալքն արժանաւոր կոչմամբ հոգւոյն սրբոյ զտէր Կոստանդին Հայոց մեծաց եւ հանուրց վերատեսուչ եւ գնոյնադարմ ազգիս պսակաղիր Հեթում ամաւք եւ առողջակիր հոգով եւ անուանի փառաւք խնամեցէ, ի գովեստ ամենասուրբ տէրութեան իւրոյ զաւակաւք եւ զարմիւք, որք բոտ հոգւոյ եւ ըստ մարմնոյ, եւ յետ աստեացս անասելի աթոռացն եւ անթառամ պսակին արժանաւորեացէ, եւ որք այժմ ընդ մեզ հարք եւ եղբարք եւ ժրաջան ճգնաւորք եւ պատարագողք եւ կղերիկոսք եւ գոր-

ծաւորք մարմնական պիտոյից եւ խնամածու աստուածապատիւ գղեկիս եւ սպասաւորք սրբազան աթոռոյս, որք եւ ամենեքեան առ միմեանս սիրաւն Քրիստոսի եւ առ մեզ աննախանձ եւ փոխման մատենիս յաւթարամիտք եւ յորդորիչք. զամենեւեան առատաձեռն պարգեւաւք լի արասցէ թագաւորն փառաց հոգեւոր եւ մարմնաւոր յաջողութեամբ ի մեծութիւն եւ ի փառս անուան իւրոյ. որ է արհեստի եւ փառաւորեալ, զովեալ եւ գոհարանեալ յազգս եւ յազգինս լոյր լանակաց յաւիտեան եւ յաւիտեանս եւ յաւիտենից յաւիտեանս:

Բ.

Ա. Առաջ բերուած երեք յիշատակարանները ձեռագրի մէջ կու գան հետեւեալ յաջորդութեամբ, նախ Սիսական տէր Յովհաննէս մետրապոլիտի յիշատակարանը, որ ձեռագրի բովանդակութեան հետ ոչ մէկ առնչութիւն չունի եւ Նորաւանքի առաջնորդական (վանահայրութեան) թեմի շրջանակը ընդարձակելուն կը վերաբերի: Երկրորդ տեղը կու գայ թարգմանողի յիշատակարանը, եւ ապա երրորդ հերթին տեղ կը բռնէ ստացողի (ձեռագրի) յիշատակարանը, որ ձեռագրի վերջին 247. թերթի երկրորդ երեսի վրայ արդէն վերն յիշուած երկտողը կը կարդացուի:

Բ. Ամբողջ գրչագիրը, այսինքն պատմութիւնը, թարգմանչի յիշատակարանը եւ յաւելուածը գրուած են նոյն մեկնով, նոյն գրողի ձեռքով, որովհետեւ գրութեան մի գրչի գործ լինելն անհերքելի է:

Գ. Տարբեր մեկն եւ գրչութիւն ունին ձեռագրի 232. թերթի երկրորդ երեսի յիշատակարանը եւ 247. թերթի երկրորդ երեսի վրայ գրչագիրն ստացող Գաւիթ վարդապետի յիշատակարանը: Վերջին երկու յիշատակարանների գրութեան մեկնը նոյնն է:

Դ. Միքայէլի Ասորւոյ պատմագրութեան թարգմանութեան թուականը 1248 է, որ համապատասխան է Ողի Հայոցս տոմարական թուականին. այս աթիւ որեւէ կասկած տեղի ունենալ չի կրնար, քանի որ յիշատակարանն ինքն է տալիս երկու թուաշատակարանն ինքն է ասելը նաեւ կոստանդին երրորդ կաթողիկոսի զահակալութեան քսանհինգերորդ տարին:

Ե. Յիշատակարանի այս կտորը «եւ էր պատրիարք ասորոց ուղղափառաց Մաւրիգնատի Անտաքու, որ զաւրինակս շնորհաց եւ փոխեցաւ ի ձեռն Իշախայ սրբանեալ քահանայի վարժ եղելոյ ի հանձար բժշկական արհեստի, որոյ վարձատու լիցի տէր ի շնորհս իւր: Այլ եւ մեք իսկ, որ ըստ մերում կարի սատարեցաք ի գիրքս յայս . . .» շատ բնականաբար խնդրոյ առարկայ կը դարձնէ Իշախ ասորի քահանայի դերը պատմագրութեան թարգմանութեան գործում: Յիշատակարան գրողը բաց ի նախորդ տողերից նաեւ կ'ըսէ. «Ի Ողի թուականութեան Հայոց թարգմանեցաւ գիրքս այս յասորոց ի հայս» եւ ապա յիշատակարանի վերջը կը յաւելու «սպասաւորք սրբազան աթոռոյս, որք ամենեքեան առ միմեանս սիրաւն Քրիստոսի եւ առ մեզ աննախանձ եւ «փոխման մատենիս յաւթարամիտք եւ յորդորիչք»¹:

Զ. Ըստ պատմական տուեալների (աւանդութեան ասեմք) Միքայէլ Ասորւոյ թարգմանիչը Վարդանն է, սակայն իրօք Վարդանը այնքան հմուտ էր ասորի գրութեան, որ կարողանար թարգմանել Միքայէլի գործը «յասորոց ի հայս»:

Է. Միքայէլ Ասորւոյ բնագիրը տուել է Անաիոքի Իգնատիէ պատրիարքը, որ «փոխեցաւ» (թարգմանուեց) Իշախ քահանայի ձեռքով: Ըստ պատմական աւանդութեան Իշախ քահանան մասնակցած է թարգմանութեան գործին. սակայն ըստ մէջբերեալ յիշատակարանի՝ ասորերէնից հայերէնի «փոխեցաւ»ը կատարուել է այդ քահանայի ձեռքով: Ուշադրութեան արժանի է, որ յիշատակարանն ունի «թարգմանեցաւ գիրքս», «փոխման մատենիս» ձեւերը, եւ ոչ թէ թարգմանեցի եւ այլն:

Ը. Թարգմանութեան թուականը, ինչպէս տեսանք, Ողի Հայոց (697+551) 1248 թրիտոսի է, Յովհաննէս Սիսական մետրապոլիտի յիշատակարանի թուականն է 250 (751), որ է (551+751) 1302: (Թերեւս 250 (751), հայկական տարեթիւր ունենայ 250 (951), որպիսի հաւանականութիւն թոյլ կու տայ կամ կրնայ թոյլ տալ գրչագրի 2 տարի ձեւը: Սակայն այս խնդիրը լուծողն աւելի

¹ Իշախ քահանայի մասին տե՛ս Հանգ. Մ. 1925 էջ 595-598:

Սիւնեաց աթոռի դահակալութեան ժամանակակարգութիւնը պիտի լինի:)

Թ. Թէ Դաւիթ վարդապետը Միքայէլ Ասորւոյ ընդհանուր պատմութեան թարգմանողը չէ, դա պարզեց արդէն դրչագրի վերջին երեսի վրայ այդ վարդապետի թողած յիշատակարանը, որով ինքն իրեն «ստացող սուրբ գրոյս» կ'անուանէ: Սոյն մտքով երկրորդական նշանակութիւն ունի այն հանգամանքը, թէ Սիսական Յովհաննէս մետրապոլիտի յիշատակարանի մէջ յիշուած Դաւիթ վարդապետը եւ Միքայէլ Ասորւոյ պատմութեան հայերէն թարգմանութեան գրչագիրն «ստացող» Դաւիթ վարդապետը նոյն անձնաւորութիւնն է՞ն, թէ ոչ: Թուի թէ նոյն անձերը լինին: Այդ ձեռագիրը Հայաստան բերուելէն շատ քիչ ետքը անցել է Դաւիթ վարդապետի ձեռքը. յամենայն դէպս 1302ին, երբ Սիսական Յովհաննէս մետրապոլիտը կը դբէր այդ ձեռագրի մէջ իւր վարչական կարգադրութիւնը, ձեռագիրն արդէն կը կաղմէր Դաւիթ վարդապետի սեփականութիւնը:

Ժ. Ասե՞նք թէ Նոր-Ջուղայի թիւ 243 գրչագիրը Միքայէլ Ասորւոյ ընդհանուր պատմութեան թարգմանութեան սկզբնական օրինակն է: Իրերի տրամաբանական եզրակացութիւնն այն է, որ թարգմանութեան առաջին օրինակը երթար ի նուէր թարգմանել յանձնարարողին եւ խրախուսողին, այսինքն, Կոստանդին Դ. կաթողիկոսին: Այս կարեւոր նկատումը սակայն չի ժխտի, որ վարդան վարդապետը միեւնոյն ժամանակում իր համար էլ թարգմանութեան մի երկրորդ օրինակ կաղապարած լինէր եւ հայրենիք դարձին իր հետ արեւելք բերած: Ըստ բոլոր հաւանականութեանց Նոր-Ջուղայի թիւ 243 գրչագիրը հէնց այդ օրինակն է:

ԱՐՄԸՆ Ժ. ՎՐԴ. ՂԱՃԵԱՆ

Վիննա, 1 Յունիս 1926:

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն

Տ Ի Գ Ր Ա Ն Բ.

Ե Ի

ՀԱՅ-ԼՈՒԿԱՆԻԼԵԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄՆԵՐԸ

Հ Ա Տ ՈՒ Ա Ծ Բ.

69Ի ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՏԱՐԻՆ

Գ Ր ՈՒ Յ Ա.

Սիւնեաց Տիգրանակերտի պաշտոնաւոր:

(Շարունակութիւն:)

5.

Հայոց թերակատար պատրաստութիւնը:

Աղաւղիոսի դեսպանութեան գործին աւարտումէն վերջ, Հայերն իրենց տրուած երկար ժամանակամիջոցէն, դժբախտաբար, բնաւ չգիտցան օգտուիլ: Պատերազմ յայտարարուելուն հետեւութեամբ՝ Տիգրան ղիշաւ վերջապէս իւր ծերունի աներոջը հետ տեսակցել, զոր, տարի մը եւ ութ ամիս ամբողջ, իւր աչքերէն հեռու՝ անարգ սքսորի մը ենթարկած էր անմտաբար¹: Երկու արքայից իրարու այս մեծաշուք հանդիպումը հաւանականագոյնս տեղի ունեցած է 70ական թուականին Ապրիլ կամ Մայիս ամսուան մէջ: Ամենասերտ մտերմութեամբ երեք օր տեւող այս գաղտնի բանակցութեանց ուղղակի արդիւնքն եղաւ իրենց երկու ամէնէն աւելի վստահելի եւ միանգամայն կարողագոյն նախարարներուն շնորհազրկութիւնը, բնականաբար, իրր պատասխանատու երկու արքայից իրարմէ այսպէս ուժանալուն: Այսպէս Մետրոդոր սկեպսացին իւր տիրոջ շահերուն ներհակ Տիգրանի գէշ խորհուրդ մը տուած ըլլալու պատրուակով Միհրդատի վրէժին զոհ գնաց. նմանապէս Ամիր-կրատէս, աթենացի հռետորը, որ Տիգրանի արքունիքը կը բնակէր, նոյն միջոցներուն է որ բռնական մահուամբ սպաննուեցաւ²: Երկու արքայից միջեւ տեղի ունեցած այս մտերմական բանակցութեան յաջորդեց շքեղ ու մեծահաց հացկերոյթ մը:

¹ Memnon c. 55.

² Plut. Luc. c. 22.